

KLAUS JOCKENHÖVEL: Rom-Brussel-Gottorf. Ein Beitrag zur Geschichte der gegenreformatorischen Versuche in Nordeuropa 1622-1637. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 93. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1989. 245 sider.

I året 1989 faldt jerntæppet i Europa, og stater, der længe havde været strengt bundne til en bestemt ideologi, frigjordes til demokratisk pluralisme. Det kan forudses, at historieskrivningen i disse østlande vil blive underkastet en total udskiftning af næsten alle hidtidige vurderinger. I Danmark glæder vi os derover, men det bør ikke glemmes, at også vor historieskrivning har været tynget af et hypotek af fordomme fra den tid i vor historie, hvor Danmark var en art jerntæppeland, idet kun een livsanskuelse havde gyldighed, nemlig den evangelisk-lutherske kristendomstype.

Klaus Jockenhövels bog er en god anledning til besindelse på dette problem. Dens emne er det første store officielle forsøg efter Reformationen på at rekatolicere Danmark og dernæst de gottorpske dele af Hertugdømmerne i årene 1622-1637. I ældre danske historieskrivning skildres sådanne bestræbelser på at genindføre Danmarks oprindelige kirke som enten latterlige eller forbryderiske – eventuelt begge dele. Det bør nu være forbi med at anse danske, der i den forbudte tid blev katolikker, eller den katolske kirkes ønske om at genvinde de tabte nordlige egne, for at være moralsk mindre værdige end det protestantiske systems modsat rettede bestræbelser for med alle midler at fastholde den danske befolknings totale religiøse ensretning i Luthers og kongens navn.

Den diskriminerende holdning til alle ikke-lutheranere og specielt til katolikker har naturligvis sin egen historie. Selvom den havde sin oprindelse i selve Reformationen, var det først Christian IV, der for alvor gjorde afstandtagen fra katolicismen til en integrerende bestanddel af det danske samfundssystem. Endnu ved hans regeringstiltrædelse 1588 prægedes tiden af Renæssancens relative frisind og respekt for det enkelte menneske. Men 1604 kom loven om, at elever fra jesuiternes fremragende skoler ikke måtte få noget dansk statsemede (Berufsverbot!). 1613 blev danske borgeres konversion til den katolske kirke som sådan kriminaliseret, idet straffen fastsattes til arveløshed og landsforvisning (fredløshed). Endelig fastsattes 1624 dødsstraf for katolske gejstlige, der vovede at opholde sig og virke i landet (terror)!

Disse love optoges i den store reces fra 1643 og derfra uændrede i den danske enevældes monumentale lovværk »Danske Lov« af 1683. I dennes 6. bog: »Om misgerninger« ligestilles allerede i 1. kapitel »papisme« med gudsbespottelse og trolddom! Det eneste nye var den af politiske grunde nødvendiggjorte tolerance på gensidighedsbasis overfor de katolske landes gensandtsskapskapper i København. Danske Lovs drakoniske kriminalisering af katolicismen gjaldt til indførelsen af religionsfrihed i Grundloven 1849. I den mellemliggende tid blev den naturligvis langt fra altid håndhævet rigoristisk, men anvendtes dog ved givne lejligheder til undertrykkelse af indbildte eller virkelige tegn på »den katolske fare«. De ideologiske fjernvirkninger af diskriminationen kan konstateres endnu i dag, 140 år efter religionsfriheden, f.eks. i visse officielle men også mere »folkelige« reaktioner på pavens besøg i 1989.

At ikke alle er stolte over denne jerntæppelovgivning, kunne man konstatere ved jubilæet for Christian IV i 1988, hvor disse sider af hans regering havde en påfaldende lav profil, og det til trods for, at udstillingerne holdtes i Europa-rådets

regi. Det kan dog næppe overdrives, hvilken betydning den danske bekæmpelse af katolicismen havde for vort forhold til europæisk kultur. Det er nok at nævne navnet Niels Stensen, og han var ikke den eneste, vi på den konto mistede.

Takket være Klaus Jockenhövels grundige arbejde med det primære kildemateriale i form af korrespondance i Vatikanarkivet, Jesuiternes centralarkiv samt Landesarchiv Gottorf m.m. er vi nu i de mindste detaljer underrettet om, hvorledes det første rekatoliceringsforsøg foregik. 1622 stiftedes »Congregatio de Propaganda Fide« i Rom med det formål at koordinere den katolske mission i hele Verden, både i de oversøiske lande og i de på grund af Reformationen tabte europæiske områder. Propagandakongregationen overdrog til den pavelige nuntius i Brüssel, kardinal Bagno, at undersøge mulighederne for en mission i Det danske Monarki. Gennem belgiske dominikanere, der allerede missionerede i det protestantiske Holland, lykkedes det Bagno at finde to medlemmer af denne orden, der var villige til at rejse til Danmark for at samle den information om forholdene, en eventuel mission forudsatte. Den ene af disse dominikanere var Nicolaus Janssenius fra Antwerpen. Udstyret med rejsepas og et anbefalingsbrev fra statholderinden i Brüssel og forklædt som købmænd gennemrejste de to dominikanere fra juli til september 1622 Danmark. Hos den tyske købmand Arnold Weisweiler i Malmø, der af Christian IV havde fået tilladelse til at handle med udenlandske købmænd, fik de en gæstfri modtagelse. Han var en velstående, men også højt uddannet mand og en ivrig katolik. Mod visse garantier tilbød han at stille sit hus og sin formue til tjeneste for »Missio Danica«. Under datidens vilkår var dette faktisk den eneste mulighed for at give missionen et stabilt grundlag. Men det endte i katastrofe. Efter at Weisweiler 1623 også havde huset nogle jesuitter, blev han angivet til kongen, arresteret og hans hus ransaget. Idet den retssag, der rejstes imod ham, tilsyneladende ikke vedrørte hans religiøse aktivitet, men angik tyveri og dokumentfalsk samt utugt, bliver man mindet om visse retssager mod dissidenter i nutidige jerntæppelande. En moderne ret ville formentlig højst finde Weisweiler skyldig i uorden med betroede midler. Men hvorom alting er, så dømtes og henrettedes Arnold Weisweiler og hans tjenestepige Else Jakobsdatter i maj 1624 på Malmø skafot, tre måneder efter at Christian IV havde fastsat dødsstraf for katolske præster og truet dem, der hjalp og husede dem, med samme dom som dem, der husede fredløse.

Dermed fik »Missio Danica« en brutal ende. Men dominikaneren Nicolaus Janssenius og hans brødre (to kødelige brødre var dominikanere ligesom han og en tredje købmand i Frederiksstad) fortsatte bestræbelserne overfor hertug Frederik III af Gottorp. Allerede 1621 havde denne grundlagt byen Frederiksstad ved Ejderen for at give hertugdømmet en ny havn mod vest og fremme handelen. For at skaffe den nye by indbyggere og ud fra en personlig tilbøjelighed til tolerance i religionsspørgsmål havde hertug Frederik tilstået religionsfrihed til hollandske dissidenter, der efter synoden i Dordrecht 1619 måtte forlade Holland. Nicolaus Janssenius mål var at skaffe også katolikker andel i denne lokale religionsfrihed, imod at han på sin side skaffede hertugen en handelsstraktat med Spanien.

Jockenhövels bog består væsentligt i udførlige referater af de talrige breve og beretninger fra og til Nicolaus Janssenius, hvori det omfattende diplomatiske spil, som denne tilsyneladende enkle plan medførte, afspejler sig. Dominikaneren måtte både optræde som sjælesørger og handelsdiplomat og foretage talrige rejser mellem Gottorp, Hamburg, Belgien og endog til Spanien i sagens tjeneste, og det

er næsten utroligt, hvor mange vanskeligheder, misforståelser, intriger og skuffelser, han havde at kæmpe med. Først 1627 kunne handelstraktaten endeligt underskrives af begge parter. Men endnu samme efterår besatte Wallensteins tropper – trods hertug Frederiks forsøg på at holde sig neutral under Kejserkrigen – også de gottorpske dele af Hertugdømmerne. Nicolaus Jansenius søgte nu at hjælpe hertugen ved – via sine diplomatiske kontakter i Wien og Rom – at formå Wallenstein til at mildne besættelsen og kontributionerne i de gottorpske lande, men med ringe held. En overgang håbede man, at hertugen selv ville konvertere, men det var et forfængeligt håb.

Efter freden i Lübeck 1629 mistede også handelstraktaten det meste af sin interesse, og Frederiksstad blev ingen stor havn. Men hertug Frederik fastholdt sin velvilje overfor Nicolaus Jansenius, hvem det trods alt lykkedes at opnå og sikre religionsfrihed for den katolske menighed i Frederiksstad. I et ganske lille, udadtil anonymt kapel kunne fremover katolsk gudstjeneste fejres uhindret, og foruden de indvandrede trosflygtninge var der også enkelte konvertiter. Den kendteste af Nicolaus Jansenius konvertiter var den slesvigske kirkehistoriker Johnn Adolph Cypræus, der efter sin konversion i Köln udgav »De slesvigske biskoppers historie«.

Som sagt består Jockenhövels værk af en samling referater af de originale breve. Til yderligere styrkelse af dokumentationen er de væsentlige passager i fodnoterne gengivet i originalsproget, der naturligvis overvejende er latin. Bogens dokumentariske værdi er altså hævet over al tvivl, men på den anden side er det gået en del ud over læseligheden og overskueligheden. Det vældige fremlagte stof står så uforarbejdet for læseren, at sammenhængen og baggrunden lider derunder. Men dette skyldes nok ikke mindst, at forfatteren på grund af sin alt for tidlige død som 42-årig ikke selv har nået at give sin bog den endelige form. Klaus Jockenhövel blev født 1942 i Østpreussen og kom som barn med flygtningene til Rendsburg efter 2. Verdenskrig. Efter omfattende studier bl.a. på Vatikanets arkivskole blev han 1968 viet til katolsk præst. Sine studier af Modreformationens historie i Norden begyndte han i Würzburg 1971. Men kort efter at han var blevet sognepræst i Holsten, døde han i 1984. Det blev – som det fremgår af bogens forord – hans ven, lektor Klauspeter Reumann i Flensburg, der derefter påtog sig at sørge for, at Jockenhövels manuskript ikke gik tabt, men efter en vis bearbejdelse har kunnet udgives. Også dansk forskning vil have stor gavn af værket, der ikke blot bidrager til rekatoliceringsforsøgenes historie i Danmark og Slesvig-Holsten, men også indeholder nyt stof til den internationale politisk-økonomiske historie på Christian IV's tid.

Jørgen Nybo Rasmussen

GYÖRKY NOVÁKY: Handelskompanier och kompanihandel. Svenska Afrikakompaniet 1649-1663. En studie i feodal handel (= Studia Historica Upsaliensia 159). Uppsala, 1990. 285s. 180SKR.

Svenska Afrikakompaniet (SAK) har været forsømt af forskningen; men med den foreliggende disputats har foretagendet fået en grundig og kompetent behandling.

Denne er endda lagt meget systematisk an. De første halvthundrede sider indeholder en marxistisk inspireret diskussion af grundlæggende begreber som